

Весна Ј. Ломпар¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ПРВИ УЏБЕНИК СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА?

У раду ће бити речи о уџбенику који је писан за мањинске основне школе у Краљевини Југославији. До балканских рагова Србија је била готово искључиво национално хомогена. Крајем Првог светског рата, у оквир државе (у Војводини) улази велика немачка, мађарска и нешто мања румунска мањина. Први проблем био је то што наставници у мањинским школама, и сами припадници националних мањина, не говоре српски језик. У таквим историјским околностима створила се потреба за посебним уџбеником, па је 1936. године објављен први такав приручник. Али, аутори у предговору наводе да је задатак њиховог уџбеника и „да буде одраслима који уче српскохрватски језик без учитеља пријатна књига-помоћница”. Стога се у раду прва књига овог приручника анализира и као уџбеник српског као страног језика и за то се наводе бројни примери.

Кључне речи: српски као страни језик (L2), српски као нематерњи језик, директна метода, уџбеник српског као страног језика.

1. Увод

Тема нашег интересовања у овом раду је *Уџбеник за српско-хрватски језик у мањинским основним школама у Краљевини Југославији* из 1936. године. Упитник на крају наслова овог рада односи се на два питања: да ли се ради о првом уџбенику овог типа објављеном на простору данашње Србије и да ли је реч о уџбенику српског као страног језика иако се то не види из његовог наслова. Анализирајући историјске услове у којима се појавио и, у исто време, представљајући његову структуру, покушаћемо да одговоримо на ова питања. Посредно, рад има за циљ и да новим подацима осветли развој методике наставе српског као страног језика у историјској перспективи.

¹ lomparvesna@gmail.com

Иако се 1938. године од истих аутора појавила и друга књига *Уџбеника за српско-хрватски језик*, предвиђена за III разред мањинских основних школа, она има другачију концепцију. Како аутори наводе, у њу су унели „многа новија начела” (Čeđošlâ, ĩššfĩâčž 1938). Издвојићемо основне разлике у односу на прву књигу: 1) намењена је само ученицима (не и одраслима који језик уче самостално); 2) није писана према принципима директне методе и 3) језик се обрађује на подлози градива прописаног наставним програмом из земљописа (пре свега Дунавске бановине), историје Југославије и различитих штива из читанке, а има и садржаја из граматике. Сами аутори истичу да с обзиром на то да нема посебног наставног плана за националне предмете у мањинским школама, држали су се програма ових предмета у државним школама, само су смањили обим градива. Ради се, дакле, преваходно о уџбенику који је према постојећим уџбеницима у државним школама на матерњем језику прилагођен за српски језик као нематерњи. Стога ова књига неће бити предмет нашег интересовања у раду.

2. Историјске околности у којима се уџбеник појавио

2.1. Крајњак осврћ на истјоријске околностиу вези са „мањинским иишњем”

До балканских ратова (1912–1913), Србија је била практично национално хомогена. После балканских ратова, услед проширивања државне територије, у земљи се налази албанско и турско становништво. Србија нема времена ни снаге да приступи проблему мањинског школства, јер је готово у непрекидном рату све до 1918.

По оснивању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), као нове и веће државне творевине, школство и образовање регулисало је 37 различитих државних и покрајинских закона и уредби. Такав систем није измењен практично до краја постојања Краљевине. У то време у земљи је било више националних мањина, поготово у северним и западним крајевима, али искуство Краљевине Србије није било адекватно за суочавање са овако сложеном ситуацијом. У оквир државе (у Војводини) улази велика немачка, мађарска и нешто мања румунска мањина (Koljanin 2007). Постоје и бројне друге, али оне немају права на сопствене школе. Велике силе су, стварањем Лиге народа, наметнуле појединим државама (Пољској, Чехословачкој, Југославији, Румунији, Грчкој, Аустрији, Мађарској, Бугарској) Конвенцију о мањинама, која је гарантовала поједина права мањинским народима, па и право на наставу на матерњем језику (Fink 1995). Просветне власти Краљевине СХС жалиле су се у интерним документима на ову Конвенцију, сматрајући да је она извор нестабилности земље, јер не подстиче интеграцију

мањина (Janjetović 2005). По правилнику важећем у већем делу земље, мањински народи су имали право на наставу већине предмета на свом језику са изузетком следећих националних предмета: историја Југословена, земљопис Југославије и „државни језик”.²

У новим околностима било је неколико проблема. Први проблем је то што наставници у мањинским школама, и сами припадници националних мањина, не говоре српски језик, а други је недостатак уџбеника (Кољанин 2020; Шимуновић-Бешлин 2007). За историју и земљопис није био тако велики проблем у погледу уџбеника, јер их је потребно било само превести. Тако је уџбеник о историји Срба Станоја Станојевића преведен на мађарски и друге језике, али се са тзв. државним језиком није могло само тако урадити. Нису постојали ни адекватни подстицаји нити санкције за наставнике који су и сами врло споро учили српски језик. Године 1923. разматрано је да ли треба увести Србе као наставнике који би предавали националне предмете, јер међу припадницима тзв. мањинских народа није било довољно кадра. Истовремено, због тога ни деца мањинских народа не познају довољно државни језик. За четири године трајања основне школе, прве две године учили су само на свом матерњем језику, а у друге две су имали националне предмете на државном језику. С обзиром на то да већина деце није имала прилику да напушта своју хомогену језичку средину, незнање државног језика било је нарочито карактеристично за женску децу, док су мушка деца, због обавезне војне службе, бар у војсци имала прилику да науче државни језик.³ Ни 1930. године није било искорењено то да наставници уопште не говоре државни језик, што је требало најстроже кажњавати, откривају документа.⁴ Одржавају се испити за наставнике у познавању српског, и дају им се оцене од недовољан до одличан. Тек након оцењивања су имали право да држе наставу. Правно је тек 1929. године регулисан статус мањинских школа доношењем „Закона о народним школама”.

2.2. *Захтев за решење њзв. „мањинској њиџања”*

До података о уџбенику који је предмет овог рада дошли смо посредством једног документа у Архиву Југославије.⁵ Ради се о документу који су поднели Јован Искруљев и Андрија М. Огњановић Главном просветном савету 24.

² У оновременим изворима најчешће се за српскохрватски језик користи термин „државни језик”.

³ Архив Југославије (АЈ), Министарство просвете Краљевине Југославије (66), 66-7-25, Министарство унутрашњих послова, Управно одељење –Министру просвете, 27. 5. 1940.

⁴ АЈ, 66-7-25, Начелнику одељења за основну наставу свим бановинским управама, 23. 10. 1930.

⁵ АЈ, 66-7-25, Др Јован Искруљев и Андрија М. Огњановић – Главном просветном савету, 24. 9. 1934.

септембра 1934. у Београду. У њему се тражи да се њихов *Уџбеник за српско-хрватски језик у мањинским основним школама у Краљевини Југославији* прегледа, оцени и препоручи Министарству просвете на одобрење као уџбеник ученички.

У документу се најпре излаже тадашње стање у мањинским школама и наглашава да је од уједињења (1918) прошло 16 година, али ученици још увек нису оспособљени да после четворогодишњег школовања познају државни језик „у толикој мери да се они, као будући грађани, могу служити њиме у говору и писму”. Као разлог за то наводи се да „[н]аше мањинске основне школе немају за учење свога туђег језика, под којим се овде разумева српско-хрватски језик, нити у нашој нити у туђој педагошкој литератури специјалне уџбенике, добре методике и упутства”. Као супротан пример, наводи се да за наставу „туђих” језика у средњој школи (француског, немачког и енглеског) постоје „изврсни уџбеници, методике и упутства; слике, диaposитиви и филмови; грамофонске плоче и радио предавања”. Посебно се наглашава да ове језике предају стручњаци и да их уче умно зрелија деца. Утолико је тежи посао учитеља у основним мањинским школама, који предају српскохрватски језик ученицима којима је он, како се наводи у документу „туђи”, тј. страни језик.

Учитељи су, наводе аутори, принуђени да се служе неадекватним књигама, читанкама које су прописане за школе „у којима се изводи настава на државном језику”. На тај начин они градиво обрађују тзв. преводном методом, за коју аутори наводе да је превазиђена, наглашавајући да је њихов уџбеник написан по начелима директне методе. Затим, у наставку документа, дају опис уџбеника, наводећи да се ради о првој књизи, а да другу и трећу књигу припремају за наредну годину. Прва књига би се користила у другом разреду, а наредне две у следећим разредима, како би се ученици оспособили да по завршетку четвртог разреда „говоре и пишу нашим језиком”. На крају документа закључују: „Ми смо овом нашем књигом извршили националну мисију. Омогућили смо и учитељима да и они изврше националну мисију, а она је: да науче наше националне мањине да говоре и пишу нашим лепим и мелодичним језиком”.

3. Анализа уџбеника

3.1. Подаци о ауторима уџбеника

Од доступних података о ауторима уџбеника навешћемо само оне који се тичу њиховог образовања, тј. послова које су обављали до писања уџбеника 1936. Ово је важно да бисмо стекли увид у њихову стручну оспособљеност за писање ове врсте приручника.

Први аутор, Јован Искруљев, рођен 1886. у Јасенову (Банат), завршио је Филозофски факултет у Будимпешти, а докторат из филозофских и педагошких наука стекао на Свеучилишту у Загребу. Радио је као учитељ у Чоки и Врањеву, наставник учитељске школе у Сомбору, а 1925. изабран је за доцента Више педагошке школе у Београду (Станојевић 1925: 54).

Други аутор, Андрија М. Огњановић, рођен 1892. у Локу (Шајкашка), по образовању је био учитељ. Два разреда учитељске школе завршио је у Баји, а друга два и матуру у Учитељској школи у Сомбору. Радио је као учитељ у Немету (у данашњем румунском делу Баната), Неготинској Крајини и Шајкашу све до 1930, а потом, по оснивању бановине, 1930, био је ангажован у Просветном одељењу Банске управе Дунавске бановине у Новом Саду (Попов 2001: 86–87).

На основу постојећих података о њиховом образовању и службовању можемо закључити да су имали квалификације за писање ове врсте уџбеника, јер, према доступним подацима, имали су и увид у проблеме наставе у такозваним мањинским срединама. И сами аутори о себи пишу да су стручњаци „по питању учења туђих језика у основној школи” и да су радили дуги низ година „у основним школама где деца не говоре државним језиком”.

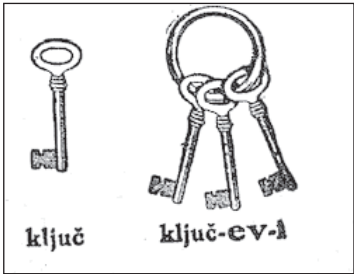
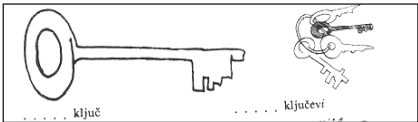
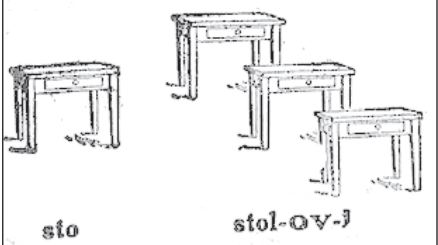
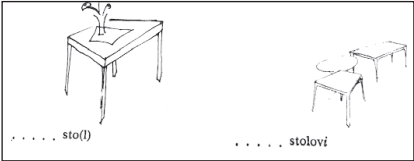
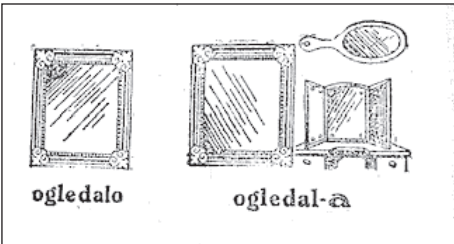
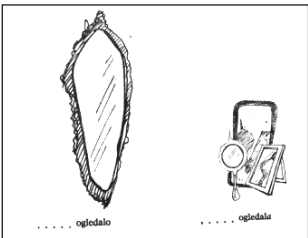
3.2. *Структура уџбеника*

У предговору уџбеника аутори наводе коме је он намењен: ученицима, почетницима у учењу српскохрватскога језика, одраслима који уче српскохрватски језик без учитеља и наставницима, који ће у њој наћи плански разрађено градиво. Градиво је распоређено у три дела: 1) *Азбука*; 2) *Вежбе за разговор, читање и писање* и 3) *Песме, њоке и њословице*.

У првом делу најпре се наводе латинична слова, са којима се напоредо наводе и слова немачке и мађарске абецеде (и то је једини део у уџбенику у којем се реферише на подразумевајуће матерње језике). Уз то се наводе појединачне речи за читање и увежбавање гласова, али и једноставне реченице, а сваку реч или реченицу прати одговарајућа илустрација. Затим се, по истом принципу, наводе и ћирилична слова, али са другачијим речима и реченицама. Избор речи којима се увежбава изговор гласова одговара лексици на А1 нивоу и са изузетком неколико данас архаичних речи (*хаван*, *махрама*, *ћерам*, *јеја*, *ћемане* итд.) могао би се, са малим изменама, наћи и у неком савременом уџбенику.

Други део је најобимнији. Састоји се од 25 лекција са устаљеном структуром: обично кратак текст иза кога следи нека граматичка тема, без помињања термина и без граматичких објашњења (в. *Прилог 1*) и на крају су различити предлошки за конверзацијске вежбе. У уџбенику се налази веома велики број илустрација, које су, чини нам се, за оно време веома доброг

квалитета. Ради поређења, даћемо један пример са аналогним илустрацијама у уџбенику Боже Ђорића, објављеним пет деценија касније.

Ј. Искруљев и А. М. Огњановић, 1936.	Б. Ђорић, 1987.
 <p>ključ ključ-ev-a</p>	 <p>..... ključ ključevi</p>
 <p>sto stol-ov-a</p>	 <p>..... sto(l) stolovi</p>
 <p>ogledalo ogledal-a</p>	 <p>..... ogledalo ogledala</p>

Прилој 1. Представљање јединине и множине – поређење два уџбеника

Тематске области које су покривене у оквиру лекција актуелне су и данас: учионица, занимања, обућа и одећа, животиње, родбински односи, обедовање, делови тела, дневне активности, просторије, воће и поврће.

Трећи део је веома кратак. У њему се само наводи неколико песмица (нпр. „Врабац и мачка” Јована Јовановића Змаја), неколицина поука (нпр.

Учиће док сће млади) и пословица (нпр. *Без муке нема науке*). По речима аутора овај део је факултативан и може се изоставити без последица по савладавање језика: „свако је то штиво самостална јединица која не утиче на изграђивање зграде језичне” (Искруљев, Огњановић 1936: 4).

Према наводима аутора уџбеник је писан по начелима директне методе. Један од аутора, Јован Искруљев, објавио је још 1911. књигу о овој методи са детаљним упутствима за учитеље мађарског као страног језика (Искруљев 1911). Према његовим речима, наведеним више од две деценије пре појаве уџбеника који анализирамо, директна метода своди се на неколико начела: „искључење матерњег језика, превода, речника; језик нек се учи конверзовањем (разговарањем), а не помоћу граматике; градиво нека је из дечје околине, а не из непознатог круга; нека се учи језик чулно, у природи, на моделима, сликама итд.” (Искруљев 1911: 19–20). На основу ове књиге, други аутор, Андрија М. Огњановић, објавиће 1937. сличан приручник са детаљним упутствима за учитеље српскохрватског језика у мањинским основним школама, који се, практично, своди на српски као страни језик углавном за ученике мађарске и немачке националности (Огњановић 1937).

Што се језичких карактеристика уџбеника тиче, важно је поменути да је писан екавским изговором и, могли бисмо рећи, источном варијантом тадашњег српскохрватског језика. Из данашње перспективе, ради се, дакле, о српском језику. У уџбенику су коришћена оба писма, али тако да претеже ћирилица – шеснаест лекција је написано ћириличким писмом, а девет латиничким.

4. Место овог уџбеника у односу на друге уџбенике за српски као страни језик

Прво питање на које морамо одговорити јесте да ли је могуће овај уџбеник посматрати као уџбеник српског као страног језика. Као што смо на више места у раду већ поменули, историјске околности у којима се он појавио условљавале су потребу за оваквом врстом уџбеника. И за ученике и за потенцијални наставни кадар тзв. државни језик био је страни и било је потребно да се он тако и третира у уџбенику на почетном нивоу. Данас би се о том питању могло говорити као о разлици у методици предавања српског као страног језика и српског као нематерњег језика. Приступ се није променио до данас. Као илустрацију, навешћемо два цитата у којима се, иако је између њих велики временски распон, готово на истоветан начин описује овај проблем.

Огњановић 1937.	Крајишник, Стрижак 2018.
<p>„Српскохрватски језик за наше народне мањине је стран језик. Зато се српскохрватски језик у мањинским основним школама мора предавати по методи учења страних језика. Свака метода о учењу страних језика мора се оснивати на теорији о учењу страних језика” (Огњановић 1937: 4).</p>	<p>„С обзиром на то да ученици почињу да уче српски језик као апсолутни почетници и да је њихово усвајање језика везано искључиво за време у учионици, може се говорити о истоветном приступу као српском као страном или L2 језику. Ово подразумева развијање језичких вештина на исти начин као када се учи било који страни језик на основношколском и средњошколском нивоу” (Крајишник, Стрижак 2018: 184).</p>

*Прилој 2. Однос српској као страног
и српској као немајерњеј језика – њоређење два цишаа*

Друго питање односи се на то да ли о анализираном уџбенику можемо говорити као о првом уџбенику српског као страног језика објављеном на простору данашње Србије. Као први уџбеник српског језика као страног, који је тако и насловљен, до сада је помињан *Serbo-Croat for Foreigners* ауторке Славне Бабић. Он је писан за потребе наставе на Коларчевом народном универзитету (Бабић 1964). Ипак, на основу нових увида могли бисмо границу почетка овог типа уџбеника померити тридесет година уназад – у 1936.

5. Закључне напомене

Уџбеник можемо посматрати из перспективе српског језика као страног јер је намењен странцима (у овом случају пре свега Немцима, Мађарима и Румунима) – и то не само ученицима на почетном нивоу учења већ и одраслима који самостално уче језик. Додатни доказ за ову тврдњу је и то што је писан по начелима директне методе, која се примењује у учењу страних језика. Такође, у концепцији и обликовању уџбеника аутори нису користили постојећи програм за српски језик као матерњи нити постојеће уџбенике за овај предмет, већ су се ослонили на сопствено искуство у предавању страних језика.

Пошто се до сада као први уџбеник српског језика као страног узимао *Serbo-Croat for Foreigners* ауторке Славне Бабић из 1964. године, уз аргументе које смо навели први уџбеник тог типа можемо сместити у 1936. годину. Можемо, дакле, закључити да је *Уџбеник за српско-хрватски језик у мањинским основним школама у Краљевини Југославији* први уџбеник српског као страног језика објављен на простору данашње Србије, који је, у исто време, и први уџбеник српског као нематерњег језика. Додали бисмо још да ако се у обзир узме време његовог настанка, можемо рећи да анализирани уџбеник има веома модерну концепцију.

И на крају, подаци које смо предочили о уџбенику који до сада није помињан у релевантној литератури представљају значајан прилог методици наставе српског као страног језика у историјској перспективи.

Литература

- Искруљев, Ј. (1911). *Теорија директне методе и прејарације за мађарски језик (у првом разреду основних школа са не-мађарским наставним језиком)*, Сомбор: Вл. П. Бајић.
- Искруљев, Ј. и А. М. Огњановић (1936). *Уџбеник за српско-хрватски језик у мањинским основним школама у Краљевини Југославији*, I књига, Нови Сад: „Оријент” творница папирнате робе и графичко-уметнички завод д. д.
- Искруљев, Ј. и А. М. Огњановић (1938). *Уџбеник за српско-хрватски језик за III разред мањинских основних школа у Краљевини Југославији*, II књига, Нови Сад: Издавачка књижара Браће Мишић.
- Крајишник, В. и Н. Стрижак (2018). „Српски као страни и српски као нематерњи језик – сличности и разлике”, у: *Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура* (Ј. Бајић, Ј. Гинић, Н. Станковић Шошо, ур.), Београд: Филолошки факултет, 181–193.
- Огњановић, М. А. (1937). *Како треба предавати српско-хрватски језик у мањинским основним школама, теоријски и практични курс*, Нови Сад: Издање књижаре Браћа Мишић.
- Попов, Д. (2001). *Енциклопедија Новог Сада*, књига 18, гл. уредник Душан Попов, Нови Сад: Новосадски клуб.
- Ђорић, Б. (1987). *Српско-хрватски језик за странце I*, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету у Београду.
- Шимуновић-Бешлин, Б. (2007). *Просветна политика у Дунавској бановини: (1929–1941)*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју.

- Babić, S. (1964). *Serbo-Croat for Foreigners*, Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.
- Fink, C. (1995). „The League of Nations and the Minorities Question”, *World Affairs*, Vol. 157, No. 4, 197–205.
- Janjetović, Z. (2005). *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji: 1918–1941*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Koljanin, D. (2007). Pravni položaj osnovnog školstva u Vojvodini 1919–1929. U: Z. Đere (ur.), *Srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 335–347.
- Koljanin, D. (2020). Uloga nastave i udžbenika istorije za osnovne škole u „nacionalizovanju” Vojvodine (1919–1941). U: M. Samardžić (ur.), *Istorija i interpretacija: tumači i tumačenja vojvođanske prošlosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 213–233.
- Stanojević, S. (1925). *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, II knjiga I–M, Zagreb: Bibliografski zavod D. D.

Vesna Lompar

THE FIRST TEXTBOOK OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE?

Summary

This paper analyses the *Textbook for Serbo-Croatian language in minority schools in the Kingdom of Yugoslavia* (1936) by Jovan Iskruljev and Andrija M. Ognjanović. Drawing on archival sources as well as the textbook in question, it has been established that this is the oldest textbook of its type, as well as that it can be seen as a textbook for Serbian as a foreign language, even though it is not specified as such in the title.

Key words: Serbian as a foreign language (L2), Serbian as a non-native language, direct method, Serbian as a foreign language textbook.